

Gustaw Herling-Grudziński:
A szerelem fehér éjszakája

BELEOLVASÓ

Nem gyengült a grodnói fejezet eufóriája Łukasz néma önéletrajzában, ellenkezőleg – erősödött. Mary továbbra is be-benézett időnként a konyhából a nappaliba, hogy Urszula kérésére megbizonyosodjon arról, „minden rendben”. És még mindig bámulattal látta, hogy energikusan jár körbe-körbe a szobában az öreg, megnyomorodott, félig vak férfi, csak ritkán ül le a fotelba, motyog valamit az orra alatt a maga nyelvén, és mintha kiegyenesítené öregségtől hajlott gerincét. Egyszer még, alighanem november közepén, amikor (amint az előfordul néha – nagy ritkán – Londonban) hosszabb időre előbukkant a nap a sötét, már téli felhők mögül, kinyitotta a kertajtót, lement azon a néhány lépcsőfokon, láthatóan rövid „egészségügyi” sétát tervezett a friss levegőn. De már túl keveset látott ahhoz, hogy észrevegye és kikerülje a gödröket az elhanyagolt kertben, megbotlott, és kiterült a rothadó fűben. Beütötte a fejét egy éles kőbe, fájdalmat érzett, és folyt a vére. Hatalmas erőfeszítéssel állította talpra a vékonyka Mary, bekísérte lassan a nappaliba, és leültette a fotelba, miután becsukta a kertajtót. Łukasz zihált, amikor leporolta róla a földet Mary, de még mindig szinte boldog volt az arckifejezése.

1940 nyara (idézte emlékezetébe) egy kis faluban, a Nyoman partján, talán tíz kilométerre Grodnótól. Kivettünk fehér orosz parasztoktól egy házat Gillerékkal, vagyis Leopolddal (már tegeződtünk) és a feleségével, a Nagy Színésznővel közösen, akinek lassan gyógyultak be a háborús sebei. Hármásban jártunk sétálni a júliusi hőségben Gillerrel a Nyoman-parti berekbe, vagy a folyó túlsó partján lévő sűrű erdőbe, miután átvitt minket egy falusi halász a csónakján. Mintha fölelevenedett volna rybicei gyerekkorom, amikor a horgászás és a gombászás volt a legnagyobb attrakció számomra. Néha messze magunk mögött hagytuk Urszulával Gillert, hogy nagyot kortyoljunk a szerelemből az első hangaillatú tisztáson, mert még mindig ugyanolyan szomjasak voltunk, mint korábban. Hazamentünk, mert már sürgetett minket Giller, aki féltette a feleségét. Veszélyesnek tartották a szovjet uralom alá került egész Bugon túli területet. Ukrajnában indokoltan, Fehéroroszországban viszont indokolatlanul. Grodnóban és a környékén a ciklon szemében éltünk, tomboltak körülöttünk a háború elemei, de békén hagyták a tenger e nyugodt öblét. Ez gyötrelmes volt nekünk, mert mindennap egyre rémisztőbb varsói hírek ejtettek minket kétségbe. Azzal is tisztában voltunk, hogy végül kinyílik a ciklon lehunyt, halott szeme. Láttunk emberekkel teli teherautókat, amelyek zajtalanul indultak el késő este vagy éjszaka a grodnói börtönből.

Pontosan ekkor, a nyári szünetben, a nagy, árnyékos verandán gyözködte türelmesen a „Csehov-mániás” ifjú a Nagy Rendezőt a kitűnő Anton Pavlovics szövegében végzendő „fontos javítások szükségességéről”. „Teljesen felfoghatatlan látás- vagy halláshiba – szónokolt – egy ilyen kifinomult, bölcs, muzikális drámaírónál az a szokás, hogy pisztolylövés segítségével oldja meg a drámai helyzetet az epilógusban. Vajon tényleg nem látta Csehov a régimódi cvikkerével, hogy a minden darabja fölött függő revolver széttépi és szinte tönkretesz a gondosan szőtt, finom anyagot, durván és faragatlanul, egyáltalán nem számolva az egésszel?” Mivel a *Három nővér* előadására készültek, az utolsó jelenetre terelődött a szó: Tuzenbach báró, Irina vőlegénye Szoljonij századossal párbajozik, és

meghal. Irina erre a hírre „csöndesen sír, és azt hajtogatja: tudtam, tudtam”. Minek ez az egész? Sokkal megindítóbb lenne az epilógus, ha Irina, Csehov szelleméhez híven, végleg a vénlány sorsára ítéltetne a kormányzósági városban (a három nővér az állandó sóhajtozásával: Moszkvába! Moszkvába!), ha Tuzenbach egyszerűen elutazna vagy inkább elmenekülne ebből a provinciális koszfészekből. És ha csak azokat a szavakat hajtogatná Irina, melyeket neki írt a szerző: „Eljön az idő, amikor mindenki megtudja, hogy miért mindez, miért a sok szenvedés, nem lesz már titok, de addig is kell élni...” Ebből egzisztenciális dráma lenne, nem pedig ócska kis francia darab, amelyben eldördül a pisztoly, mielőtt lemegy a függöny. Łukasz lázasan kereste a helyeslést Giller tekintetében, de a Nagy Rendező még mindig habozott. Mielőtt visszamentek volna Grodnóba, augusztus utolsó napjaiban végre kimondta: „Jól van, próbáljuk meg”.

Szeptember elején kezdték meg a műhelymunkát a *Három nővérrel*, de akadozott. Először a szereposztást vitatták és pocskondiázták, de ezt lezárta ellentmondást nem tűrően Giller – nem a társulat megalégedésére. Nem kapott szerepet a Nagy Színésznő, szinte hihetetlen. Szerencsére a színház költségvetési problémái kikényszerítették az *Ármány és szerelem* felújítását, ebben nagyot alakíthatott Giller felesége. Hirtelen föleszméltek a díszlettervezők, akik a szokásosnál nagyobb lehetőségeket láttak maguknak a *Három nővérben*, de nem volt tele a kassza. Łukasz, Giller fiatal asszisztense túlzott buzgalommal látott neki az „árnyalásnak”, és mivel Urszula volt a három nővér egyike, ferde szemmel nézték elfogult beavatkozásait. Szóval irgalmatlanul elhúzódott a dolog, novemberben még nem tartottak sehol. Karácsonyra ígérték a bemutatót, anyagi megfontolásból pedig Minszkből és olykor Moszkvából ajánlott „bóvlival” töltötték fel a repertoárt. Volt még egy személyes akadály, de erről nem tudtak a színházban. Szeptember végén teherbe esett Urszula, novemberben pedig elvetélt. Ez szerencsére komplikációk nélkül történt, ha nem számítjuk a vetélés utáni gyakori sírógörcsöket, és titokban maradt a társulat előtt. Nem tudták, miért sír, azt hitték, Łukasz az oka, pedig az orvos keserítette el, amikor megmondta, hogy sajnos örökre le kell mondania az anyaságról.

De megtartották a bemutatót, a tervnek megfelelően, vagyis karácsony másnapján. Minden túlzás nélkül diadalmenet volt. Łukasz javítása (amit csak kevesen vettek észre) mélyebbé tette a darabot, az elmaradt párbaj kihozta Irina utolsó sóhajából a *vie manquée** bámulatos erejét, az egész darab pedig a vidéki élet megrendítő képe lett. Különös módon új tónusokkal gazdagodott Csehov zeneisége, melankóliába merülő bölcsessége pedig kiszorította azt a böjti realizmust, amiben Sztanyiszlavszkij élvezkedett, dacolva a szerzővel.

Grodnóban és Nyugat-Fehéroroszország más városaiban is játszották a darabot, a legnagyobb elismerés pedig Leningrádból jött: Giller színházát meghívták 1941. május közepére, hogy mutakozzon be a leningrádi közönségnek. Kiderült később, hogy kétszer is látta a grodnói előadást egy leningrádi „színházi dolgozó”.

1941 májusában utaztunk el a leningrádi vendégjátékra, három hetet töltöttünk ott. Két előadást terveztünk a *Három nővérből*. Bár még a Csehov-rajongók is tisztában voltak azzal, hogy erőltetettek, e szerzőnél szokatlanul igénytelenek a „pisztoly-epilógusok”, az első pillanatban meglepte őket a javításom (ha szabad így fogalmaznom). De rögtön utána megkönnyebbülten sóhajtottak fel, és gratuláltak, mintha végre megtörtént volna az, amit már

régóta vártak lélekben. Új szépségben ragyogott fel az „amputált” Csehov, mintha új perspektíva nyílt volna a korábbi megoldás helyett, amit nyugodtan nevezhetünk szokványos és sematikus *szlepoj tupik*nak.[†] Mert Csehov – bármilyen különösen hangzik is ez ilyen kitűnő drámaíró esetében – nem vette észre, hogy nem old meg semmit azzal, ha a hagyományokhoz híven „eldördül a lövés, mielőtt legördül a függöny”. A színpadon. Az életben mindent megold, de ezt egész más formában követeli meg a színházi konvenció. Megkockáztathatjuk ezt a paradoxont: a színház elveszi például az öngyilkosság, a pisztolylövés drámaiságát; meggyőződhetünk erről, ha megnézzük az *Ivanovot*. Ezt már akkor is értettem, de csak a londoni Sea- Gull Theatre-ben mertem alkalmazni.

Mindent egybevéve tehát, amint azt a leningrádi Színművészeti Társaság nyilvános ülése is bizonyította, jól fogadták az újítást. Történt ezen az összejövetelen egy látszólag apró incidens, amit sosem felejték el. Bekiabált valaki a közönségből, föl sem állva a székéről: „Nálunk manapság nagyon szokványossá vált a pisztolylövés; ezt nem láthatta előre Csehov”. Az ülést vezető elnök elsápadt, és odaszólt a közönség azon részének, ahonnan a bekiabálást hallotta: „Ki volt az?” Fenyegetően hangzott, de nem tudom, lettek-e következményei.

A grodnói lengyel színházat meghívó szervezők össze akarták kapcsolni a köszönetet egyfajta ünnepléssel, és följánlották, hogy adjam elő a *Fehér éjszakákat* természetes környezetben. A régi Szentpétervár egyik része volt a természetes környezet – kis tér, pad, mellette híd a csatornán – a fehér éjszakák idején, ami pont májusra esik. A báméskodók és járókelők utcai csődülete a meghiúsított, néma csendben figyelő közönség. Lengyelül tartotta ezt a tényleg rendkívüli előadást Łukasz és Urszula (utóbbi nem tudott oroszul), nehezen tudtak uralkodni magukon, úgy megindították őket az érzelmek, lenyűgözte őket az igazi szentpétervári fehér éjszaka, ami fátylat borított rájuk, és mintha a valóság más dimenziójából szűrődött volna át, így még jobban beleszerettek egymásba, mint ahogy előírta az albérlőtől, vagyis „attól a harmadiktól” megtisztított szöveg a képek és érzelmek szinte mágikus atmoszférájában. Hatalmas, hosszú taps fogadta a szinte mesés szerelmi jelenetet, amikor ültek a padon, és a végtelenbe nyúlt az utolsó csókjuk.

Az előadás után egy lengyel étteremben látták vendégül a grodnói társulatot. L., a neves és már elég idős orosz irodalomtörténész, aki nemrég szabadult idő előtt a lágerből, miután hét évet töltött szögesdrót mögött, odaült Łukasz mellé. *Vam kak-to udalosz vozgyerzsatyszja ot vszej zlobi „Zapiskov iz podpolja”*.[‡] Végignézett a környezetén, és rejtélyesen hozzátette: Vesz etot szovremennij mir.[§] „Ez elképesztő, egészen rendkívüli – suttogta Łukasz lázasan L.-nek –, amíg a *Fehér éjszakák* színpadi változatán dolgoztam, mindvégig azt hajtogattam magamban, hogy a *Feljegyzések az egérlyukból* főszereplőjét előlegezi meg a magányos szentpétervári hős.” „*Pravilno*”^{**} – kommentálta L. – Nasztyenyka szabadította meg a szerelmével a haragtól, ami napról napra erősödve a forradalom gyújtósinórájává változott volna benne a jövőben.”

Pálfalvi Lajos fordítása

* elszalasztott élet (francia)

† zsákutca (orosz)

‡ Valahogy sikerült megóvnia magát a *Feljegyzések az egérlyukból* minden dühétől (orosz)

§ Az egész mai világ (orosz)

** Helyes (oros)